

БИХЕВИОРАЛИЗАМ КАО ОБЛИК САВРЕМЕНОГ ГЕОГРАФСКОГ МИШЉЕЊА: ПРИМЈЕР САРАЈЕВО

Горан Мутабџија¹

Апстракт: Бихевиорална географија наглашава снажну повезаност географије и психологије, која се манифестује кроз присуство психолошке основе у индивидуалном просторном понашању². То значи да когнитивни (сазнајни) елементи битно утичу на доношење одлука, које се дешавају између сложеног окружења (природно и друштвено) и људског дјеловања. То се може препознати и у елементима савремене историје Босне и Херцеговине, која је била веома тешка и оптерећена сукцесивним фазама сукобљавања и мирног суживота главних етничких заједница. У свему томе је постојала одређена правилност, која се може интерпретирати у свјетлу бихевиоралне географије. То подразумева појашњење кључних топонима Сарајева и њихово значење у свијести његових грађана и етничких група (емоције, поступци и просторно понашање). Да би се то остварило, направљен је историјско-географски пресјек кроз XX вијек и описан је демографски развој града Сарајева. То представља само полазну основу за уобличавање конкретних аспеката бихевиоралне географије, од којих је најважније когнитивно мапирање које подразумева низ психолошких трансформација (сукцесивне фазе рата и мира у Сарајеву), које је сваки појединац проживио (или је спознао кроз различите нарације), па их потом складиштио, присјећао се и декодирао као информације о релативним локацијама и карактеристикама феномена из његовог свакодневног просторног окружења, чиме је остварена спона између просторне и еколошке спознаје. То је увод у еколошку спознају, која се односи на свијест, утиске, информације, слике и увјерења, која људи имају о окружењу и што не подразумева да само појединци и групе имају информације и слике о постојању ових средина и њихових саставних елемената, већ такође, да имају утиске о свом карактеру, функцији, динамици и структурној међусобној повезаности и да их прожимају значењем, значајем и митско-симболичким својствима. Појединац просторно размишља и у условима личне угрожености тражи оптимално (безбједно) рјешење. Потврда тога се види кроз чињеницу, да је у сваком историјском периоду развоја Сарајева, постојала јасна просторна свијест његових грађана, а што је сасвим нормално за свако мултиетничко друштво, Потврду ових назнака ћемо потражити у интерпретацији савремених умјетничких дјела (Бијелићева ликовна представа Сарајева и Андрићеви есеји), јер нас то приближава хуманистичким приступима, преко којих се пејзаж посматра као текст, а који географ интерпретира.

Кључнеријечи: географско мишљење, филозофија географије, бихевиоризам, бихевиорализам, когнитивно мапирање, просторно понашање

1. УВОД

У домену развоја психологије током XIX вијека, значајан утицај имале су и идеје еволуције (Дарвин), а суштинска питања су се односила на природу људског бића и питање интелигенције. Сходно Дарвиновим сугестијама о разлици између животињске и људске интелигенције (достигнути ниво, а не врста), проучавање способности учења су прво започете на животињама (Романес, Морган, Торндајк, Павлов) и то у домену разумјевања инстинктивних способности животиња и њихових способности учења. Један од резултата ових истраживања се односио на дефинисање везе „стимуланс-одговор“ или *S-R (stimulus-response)*, која објашњава начин учења животиња, које као посљедицу извршене радње добивају награду (храна). Торндајк је овај феномен назвао „закон дејства“, а запажен допринос у проучавању имитације и учења путем покушаја и грешака је остварио логичар Бејн. Бихевиоризам се почео постепено развијати

¹ Универзитета у Источном Сарајеву - Филозофски факултет, Пале, goran.mutabdzija@ffuis.edu.ba, ORCID: 0000-0001-6053-0896

² Ова рад је извод из поглавља „*Bihevioral geography/becoming*“ ауторове књиге „*Geophilosophy of Modern II (Practice)*“, pp. 219-287.

почетком XX вијека, а карактерисало га је неколико праваца. Према Пароту (2001), један правац је настајао да уведу методе „објективне“ природне науке у психологију, а највеће резултате су остварили В. Бехтерев (Русија), Х. Пиерон (Француска) и Џ. Б. Вотсон (САД). Овај правац је био тијесно везан за физиологију и тежио је стварању „нове психологије“. Присталице другог правца су вјеровале да ментални фактори одлучујуће утичу на понашање људи и изричито су се противиле интроспекционизму³, а водећи протагонисти су били Б. Ф. Скинер те накнадно, психолингвиста Н. Чомски. У домену историјског развоја бихевиоризма, општеприхваћно стајалиште (Кимбл, 2001; Аргент, 2017) полази од класичног бихевиоризма, чијем настанку је значајан допринос дао Џ. Б. Вотсон („Бихевиористички манифест“ и „Бихевиоризам“). Наредну фазу је представљао нео-бихевиоризам, који је разрадила друга генерација бихевиористичких психолога (Толман и Колер) и који су заслужни за нову верзију науке о понашању. Постојеће стање карактерише актуелни бихевиоризам, а један од значајнијих психолога је Б. Ф. Скинер, који је изнио тврдње о широко распрострањеној релевантности бихевиоризма. Он га је примјенио у образовању, вербалном понашању и психотерапији.

2. БИХЕВИОРАЛНА ГЕОГРАФИЈА ИЛИ БИХЕВИОРАЛИЗАМ

С обзиром на њену епистемологију и методологију, бихевиорална географија се различито дефинише. За једне је то друштвеногеографска субдисциплина, која је настала као реакција на „квантитативни заокрет“ и парадигму о географији као просторној науци током 1960-их и 1970-их. За друге, то је тек друштвеногеографски приступ који појашњава начине, тј. како и зашто људи опажају (перципирају) географско окружење на њихов посебан начин, али и како то опажање утиче на њихово просторно понашање. Важно је поменути да постоји разлика између бихевиоризма као психолошке дисциплине (*behaviorism*) и бихевиорализма у географији (*behavioralism*). Gold (1980: 34) појашњава да бихевиорализам омогућује људима „као активно мислећим бићима, која користе своје когнитивне моћи и способности, да стекну, организују и распореде знање ради представљања свог отвореног понашања“. У даљој разради основних појмовних одредница важно је поменути став Argenta (2017: 321), по којем „бихевиорализам стоји у директној супротности са бихевиоризмом“, а објашњење овог исказа захтјева шири одговор. Већ смо навели да је бихевиоризам грана психолошке мисли која истражује људско понашање кроз испитивање односа стимуланс-одговор у мозгу (*S-R* везе). Постао је утицајан у друштвеној географији тек када је почео губити значај у другим друштвеним наукама (економији, архитектури, социологији, антропологији и психологији), а разлог за ту нелогичност у бихевиоралној географији лежи у допуни њене епистемологије, с веома утицајним појмом трансакцијског конструктивизма.

Приликом овог кратког увода у настанак бихевиоралне географије, важно је поменути и нека другачија тумачења, која су настанак овог правца доводила у везу с критикама „квантитативне и теоријске географије“, које су биле засноване на тестирању модела просторне организације и понашање, те на рационалном доношењу одлука. Под тим појмом Johnston (1997: 147) сматра доношење одлука „у чијој сржи су били монетарни критеријуми, највидљивији у саобраћајној географији (минимизирање транспортних трошкова), али који нису значајно помогли у разумјевању везе између претпостављеног понашања у датим просторним оквирима.“ Разлог за то лежи у поједностављености тих критеријума, на чијим претпоставкама су засноване одлуке и понашања људи. Умјесто тога, успостављене су иницијативе за „реалније“ моделовање, засновано на посматрању, а не на претпостављеном процесу доношења одлука.

Према Walmsley & Lewis (1993), то филозофско учење је преузето из гештalt психологије, а по којем у друштвеногеографским истраживањима „људи ступају у интеракцију са околином по реду, слиједе своје потребе и жеље, али то чине ослањајући се на прошла искуства, заједно са релевантним историјским и актуелним друштвеним контекстом“. У својим реакцијама против квантитативне револуције, бихевиорални географи су исказали потребу да човјек, као главни актер, поново постане „активан, осјећајан агент у центру размишљања о просторном одлучивању, а не апстрактни постулат који се понаша а priori на чисто себичан и рационалан начин“. То значи да је човјек „погрешиво друштвено биће, које дјелује у условима несавршеног знања, ограничене рационалности, а понекад и супротстављених циљева“. Из овога постаје јасно да је бихевиорално учење имало тенденцију да преокрене правац географског размишљања и објашњавања процеса изградње теорије и то, из идеалних агрегатних просторних образаца које стварају замишљени рационални економски актери ка појединачном друштвеном агенту.

³ Акт самосвјести, који укључује размишљање и анализирање властитих мисли и понашања, што је једна од основних карактеристика људског бића.

Претходна истраживања, током квантитативне револуције, већ су открила да су економски агенти (нпр. радници, предузетници) ријетко доносили локацијске одлуке засноване, искључиво, на појму најмањег отпора и највећег економског приноса. Ово не значи да су људи увијек били дужни да поступају ирационално, већ да су појединци тежили да доносе одлуке и на основу непотпуних информација и ограничене рационалности. Стога, важан аспект бихевиоралног приступа у друштвеној географији је било признање да постоји значајна варијабилност у томе како појединци перципирају и производе менталне слике. Ту се мисли на постојање бројних разлика, укључујући оне између појединих особа, које се односе на њихову старост, пол, етничку припадност, социоекономски статус. Све те разлике утичу на просторне процесе у доношењу одлука (*spatial decision-making processes*), без обзира на разлике о просторној спознаји.

Све предложене модификације просторно-научног приступа стимулисале су рад који је постао познат као бихевиорална географија, а чији настанак *Johnston* (1997: 148) доводи у везу с појавом „кључне збирке есеја (Кок и Голиц, 1969), коју ће исти аутори ревидирати накнадно (1981), те на крају синтетизовати у форми великог уџбеника (Голиц и Стимсон, 1987, 1997)”. Његови основни садржаји се односе на осам кључних области, с нагласком на:

Моделима који би били алтернатива онима из нормативне теорије локације, засноване на економској и просторној рационалности бића; дефинисањем окружења, осим објективне физичке стварности као миљеа, у коме су реализују одлуке и дјеловања људи; процесима, а не на структуралним објашњењима људске активности и физичког аспекта животне средине; распакивању просторних димензија психолошких, социјалних и других теорија о доношењу одлука и понашању људи; промјена у нагласку са агрегатне популације на дезагрегатну скалу појединаца и малих група; потреба за развојем нових извора података, осим генерализованих масовно произведених статистичких агрегата владиних агенција, који су замагљивали и претјерано генерализовали процес доношења одлука и посљедишно понашање; методама које нису традиционално из домена математике и диференцијалне статистике, а које могу помоћи у откривању латентних структура у подацима; и жеља да се географска истраживања споје са све ширим током међудисциплинарног истраживања изградње теорије и рјешавања проблема (*Golledge and Timmermans*, 1988).

Из овога произлази основни циљ бихевиоралне географије, који се односи на разумјевање како и зашто људи перципирају животну средину и како ове перцепције утичу на њихово стварно просторно понашање. Стога, овај кратки увод у развој бихевиорализма треба завршити с оцјеном његове примјенљивости у географским истраживањима и прегледом основних подручја примјене. Својеврсну ортодоксију, у том смислу, представља став да је бихевиорална географија највећи успјех постигла у домену истраживања природних опасности, когнитивног мапирања (менталне мапе) и тумачења просторно-временских односа (*time-geography*).

3. ПЕЈЗАЖИ И ТЕРИТОРИЈАЛНОСТ САРАЈЕВА У СВЈЕТЛУ БИХЕВИОРАЛИЗМА

Из претходних описа је јасно да су се главни разлози разочарења географа у парадигму просторне науке односили на спознају да су многи предложени и тестирани модели дали неадекватне описе стварности и да је остварен спор напредак ка развоју географске теорије, чиме су њене способности предвиђања постале слабе. Због тога, забринутост географа није се односила на успостављање основног циља (генерализација и теорија), него пут који је водио географе ка том циљу. Један од кључних појмова у просторној науци постаће мјесто, преко којег ће се ревалоризовати друга два појма (пејзаж и територијалност), а која су према *Gold* (2009: 289) губила значај у географским истраживањима. Пејзаж је двосмислени појам, који је првобитно изведен из умјетности и који је ранија генерација географа одбацила, као цјелину географске анализе, у корист појма регион (парадигма регионалне географије). С овим појмом је у први план дошло питање значења, јер је то постало централно питање за радове о прошлости и садашњости, а који су пејзаже посматрали као медиј који је изражавао осјећања људи и њихову везаност за мјесто. Тако замишљен пејзаж је постао „складиште људских напора, које се састојало од три елемента: опипљивих и физичких карактеристика подручја; евиденције људских активности; и значења која намеће човјекова свијест, а која се саопштавају преко симбола”. То је била симболика значења, која је поред артефакта, дало пејзажу карактер умјетности који се може анализирати (текстуално и иконографски), што је било типично за историју умјетности и књижевност.

3.1 Између умјетности и историје

На трагу овога су настали географски есеји у којима су пејзажи представљали одраз културних норми (нова културна географија) или су проучавани као имагинарни, измишљени или утопијски пејзажи, који су често садржавали шифроване чежње за повратком елемената који нестају из мјеста и пејзажа. У овим есејима истраживана су пријатна осјећања, повезана са „вољеним мјестима” (топофилија), као и њена супротност изражена у „пејзажима страха”.

Ово је постало интересно за подручје политичке географије, у радовима који су се односили на „изгубљене територије“ у грађанским ратовима (Балкан пружа довољно материјала), па су кроз те географске есеје провијавали елегични тонови (изражени жал). Имајући на уму да је постојала дебата о улози инстинкта, за разлику од учења у обликовању људских спознаја, спекулисало се да би доживљај пејзажа могао бити укорјењен у атавистичким цртама, што је тумачено као разлог због којег се људи везују за неке предјеле.

С атавизмом је блиско повезан други појам, а то је територијалност, преко којег су неки аутори (нпр. Е. Хол и Д. Морис) успоставили међусобне сличности у обрасцима понашања, уз сугестију да су етолошка⁴ запажања понудила одређене сличности са карактеристичним понашањем људи. Ово је друго подручје примјене појма територијалност у географији (пored политичке географије), при чему се принцип територијалности односи на стратегију понашања која се налази код широког спектра врста и према Gold (2009: 289), односи се „на било који облик понашања који показују појединци и групе, а које желе да успоставе, одржавају или бране одређене ограничене дијелове простора“. Људска територијалност се обично интерпретира као „стварање сигурне позадине у свакодневном животу“, а релевантна је за урбана истраживања о повезаности становника са својим мјестом пребивалишта. Значај мјеста становања се може представити кроз четири димензије, које га описују као:

Уточиште које пружа сигурност; контролисано мјесто у коме се уравнотежују жеље становника за стимулацијом и друштвеношћу са њиховим потребама за приватношћу и независношћу; као физички оквир за просторну и временску организацију домаћих активности; и као микросмос који се може обликовати и направити тако да задовољи потребу за самоизражавањем (Gold, 2009: 290)

Осим тога, стан служи као територијално језгро које помаже у ојачавању идентитета (познате ствари персонализују животни простор и повезују осјећај континуитета, садашњост и прошлост). Способност да се мијења спољашњост стана такође може послужити као медиј којим се саопштавају симболичке поруке, иако тумачење тих симбола зависи од дотичне културе. Важна област територијалне перспективе, а која говори о везаности за мјесто становања, односи се на комшилук. Под утицајем различитих приступа (еколошки и проучавање заједница), одређене групе становника (издвојене на бази класних, расних, језичких, вјерских и др. разлика) везане су за одређене области града, чиме се креира урбана сегрегација. Та појава није нова у западним друштвима и унутар њих су бихеовиорални географи истраживали територијалне односе између датих група, у градовима у којима су већ постојала међусобна неслагања / непријатељства (примјер у САД је Филаделфија, а у УК је то Белфаст). Gold (2009: 290) наводи да су такве студије показале да стамбеној сегрегацији одговара сегрегација активности, до те мјере да „главни критеријум у доношењу многих одлука о унутарградским миграцијама је изгледао као жеља да се избјегне непријатељска територија“. То значи да је основни мотив била већа безбједност становника, али је то укључивало и питање очувања културног идентитета или других заједничких вриједности појединих група. Један од свјежијих примјера оваквог понашања европских становника се односи на имплементацију Дејтонског мировног споразума у БиХ (1995), када је више од 120.000 становника Српског Сарајева, у року од три зимска мјесеца, трајно напустило свој град и преселило се у Републику Српску.

Значајан допринос разумјевању специфичности процеса одлучивања, у просторном контексту, дао је Wolpert (1964: 537) који је за полазну основу узео нормативну теорију, коју су тада заступали многи географи, а која је претпостављала да је рационални доносилац економских одлука „ослобођен мноштва циљева и несавршеног знања“ које уносе сложеност у наше сопствено понашање и одлучивање. Такав човјек има само један циљ (максимизирање профита), који остварује захваљујући „свезнајућој моћи перцепције, расуђивања и рачунања, и благословен је савршеним предвиђајућим способностима“, тако да се са „савршеном сигурношћу може знати исход његових поступака“. Ипак, у проучавању просторних образаца морају се узети у обзир и човјекове способности „да перципира и чува информације, да израчунава оптимална рјешења и да предвиђа исходе будућих догађаја, чак и ако му је профит био једини циљ“. Волперт је правилно схватио да се пољопривредници суочавају са неизвјесним окружењем (физичко и економско) приликом доношења одлука, које се на крају могу представити мапом коришћења земљишта (избор и распоред засијаних површина). Зато је сугерисао да разлике између ових одлука, и оних које би донио „рационални економски човјек“, одражавају аспекте економског и друштвеног окружења фармера. Упоредјујући посматрану продуктивност рада фарми, са оном која би се могла постићи у условима оптимизације доношења одлука (идеалан избор), он је закључио да су фармери „вјероватно задовољни“ и да су њихове одлуке зависиле од њима доступних информација. На основу тога је закључио да су „просторне варијације у достигнутом нивоима потенцијалне продуктивности, посљедица паралелних просторних варијација у знању“, при чему се разматрају само упадљиве алтернативе, а резултат је рационално понашање,

⁴ Проучавање понашања животиња

прилагођено неизвјесном окружењу. Да би појаснио одређене нелогичности у доношењу одлука, Волперт је увео појам „неприлагођено понашање“. Важно је поменути и допринос П. Р. Гоулда (1963, 1965), који је сличну тему обрадио на примјеру одлука о коришћењу земљишта у Тангањики, с том разликом што је он користио другачији приступ (математичка теорија игара).

3.2 Историјско-географски развој Сарајева у XX вијеку⁵

Током XX вијека на тлу Босне и Херцеговине су се одиграла три велика ратна сукоба, између којих је постојала одређена подударност. Сви ти сукоби имали су исто временско трајање (четири године), а зарађене стране увијек су биле на истим позицијама (против првог су били други, трећи и четврти). У том смислу, треба у свјетлу бихевиоралне географије интерпретирати кључне топониме Сарајева и њихово значење у свијести (емоције, поступци и просторно понашање) његових грађана.

Табела 1: Број становника и етничка структура БиХ и Сарајева, 1879-2013.

Год.	Број и етничка структура становника БиХ (%)					Број и етничка структура становника Сарајева (%)				
	Σ	Срб.	Мус.	Хрв.	Остали	Σ	Срб.	Мус.	Хрв.	Остали
1879	1.158.440	42,9	38,7	18,1	0,3	21.377	17,5	69,5	3,3	9,7
1885	1.336.091	42,8	36,9	19,9	0,5	26.268	16,9	60,1	12,7	10,4
1895	1.568.092	42,9	35,1	21,3	0,8	38.083	15,4	45,1	28,9	10,6
1910	1.898.044	43,5	32,2	22,9	1,4	51.919	16,3	35,6	34,5	13,6
1921	1.890.442	43,9	31,1	23,4	1,6	66.317	24,8	33,9	29,0	12,3
1931	2.323.555	44,2	30,9	23,6	1,2	143.910	38,5	34,9	20,4	6,1
1948	2.565.277	44,3	30,7	23,9	1,0	113.769	36,0	34,6	23,3	6,2
1953	2.847.790	44,4	31,3	22,9	1,3	136.283	33,6	21,9	38,7	5,8
1961	3.277.948	42,9	25,7	21,7	9,7	277.615	44,3	36,9*	14,7	4,2
1971	3.746.111	37,2	39,6	20,6	2,6	359.452	36,2	44,8	11,5	6,5
1981	4.124.008	32,1	39,6	18,4	10,1	448.519	29,6	42,2	8,2	20,1
1991	4.377.033	31,2	43,4	17,7	8,1	492.697	27,2	50,8	7,0	15,0
2013	3.531.159	30,8	50,1	15,4	3,7	413.593	3,2	83,8	4,2	8,8

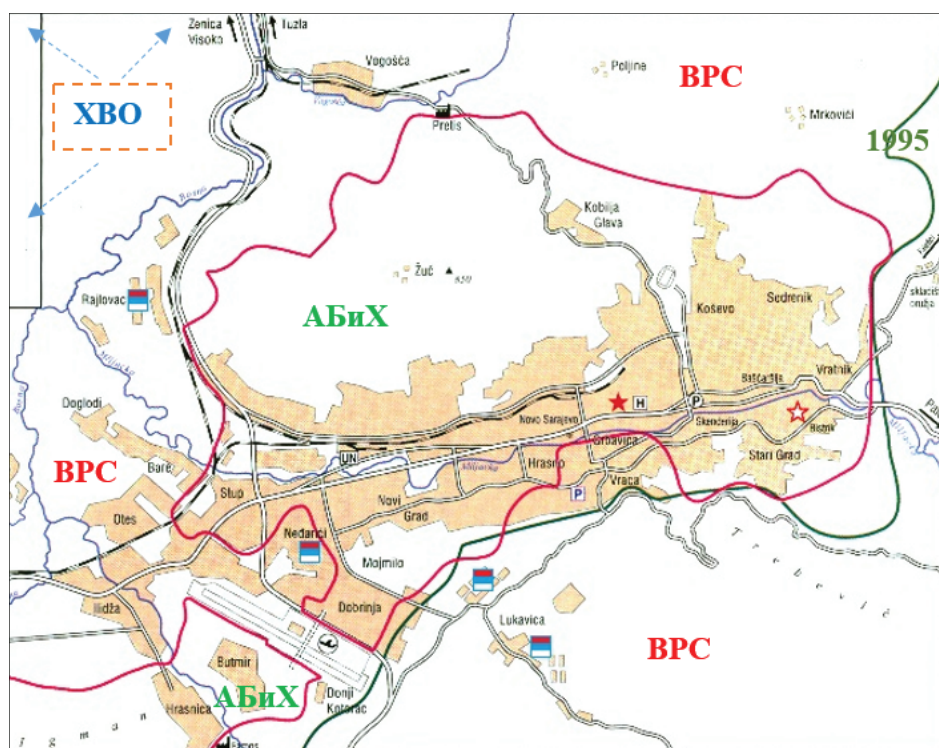
На основу: Статистички пописи Земаљске владе, Сарајево; Краљевине СХС и СФРЈ, Београд; Становништво БиХ, Загреб 1995; АСБиХ, Сарајево 2016.

Просторни размјештај становништва (превасходно етничка структура) Сарајева је одражавао наслијеђе петовјековне отоманске окупације БиХ. На основу шире елаборације о историјско-географском развоју БиХ, видљиво је да су аполутну доминацију у централним дијеловима града чинили Муслимани, а хришћани (Срби и Хрвати) су живјели на његовој периферији. Ту чињеницу је тек незнатно промијенила краткотрајна Аустро-угарска окупација БиХ и у таквим околностима је започео Први свјетски рат, у којем су Срби страшно пострадали, а илустративан примјер пружа податак да је у Добоју је формиран први концентрациони логор у Европи, кроз који је прошло више од 40.000 Срба, претежно из Сарајева и источне Босне. Као посљедица тога, формирана је колективна свијест код Срба о „непријатељском“ Сарајеву, а остаци фортификацијских утврђења на Требевићу свједоче о страху Аустроугара од Српске војске. На овај начин је исказано јасно просторно понашање појединаца и група, јер је сваки појединац знао којој страни припада и гдје су њене просторне координате. Током међуратног периода (1918-41), Краљевина Југославија је кроз системски приступ (образовање, регионализација БиХ, политички рад...) ублажила трауме из Првог свјетског рата и покушала изградити „интегрално југословенство“, као својеврсну замјену за етничку расцјепканост и локалне анимозитете. То је прекинуо Други свјетски рат, у којем су се поновиле претходне ратне страхоте, само сада вишеструко увећане (прије свега, страдање Срба и Јевреја у самом граду, до нивоа потпуног уништења). У таквим околностима становништво Сарајева је поново подјељено и примјењена је претходна матрица о просторном понашању појединаца. Муслимани и Хрвати су, већински, постали дио фашистичких војних јединица Независне Државе Хрватске или НДХ (колоквијално „усташе“) и биле су лоциране у урбаним дијеловима града, док су Срби били припадници узајамно супротстављених јединица (партизани и равногорци). У таквим ратним околностима, за Србе је Сарајево постало непријатељски град (поново), а његово планинско окружење (Игман, Требевић, Романија, Јахорина) слободна територија. Пошто су партизанске јединице биле мобилне ибориле су се у другим дијеловима БиХ, у околини Сарајева су били доминантни припадници Равногорског покрета (посебно на Игману), које су на бази „реципроцитета страха“ у односу на фашистичке јединице, обезбједиле сигурност за српско становништво у Сарајевском пољу и околици.

⁵ Ово је сажетак из ауторове монографије „Регионална географија Босне и Херцеговине“, 2016.

Након Другог свјетског рата, комунистичке власти су примјениле већ потврђени образац о превазилажењу етничких непријатељстава (образовање, индустријализација, репресија), па су током социјалистичке Југославије све трауме „заборављене“. Као што је познато, побиједила је идеја социјализма, која је у суштини била посвећена социјалној правди, једнакости и братству-јединству између свих народа, али су те веома узвишене, хуманистичке и правдољубиве идеје почетком 1990-их одбачене у име старих национализма и нових амбиција спољних фактора. Југославија је разорена у ратним вихорима (унутрашњим и спољашњим), тако је и једна племенита идеја нестала са историјске сцене. Разлози за то су вишеструки (политички, историјски, економски, географски, у најширем смислу геополитички), а за ово поглавље може бити индикативна одређена правилност просторног понашања појединца и група у поменутих ратовима, те одлуке које су диктиране на накнадним мировним конференцијама.

Карта 1: Оквирно разграничење између три војске током грађанског рата у Сарајеву 1992-95. и међуентитетско разграничење (1995).



Разбијањем Југославије, у Сарајеву (1992-95) по трећи пут се (у истом вијеку) поновио исти сценарио. Срби су на референдуму (новембар 1991) гласали заостанак у Југославији и формирали Републику Српску (9. 1. 1992), а накнадно (1. 3. 1992) Муслимани и Хрвати су се референдумски изјаснили за независну БиХ. То је био увод у грађански рат у којем су поновљене сличне ситуације из претходних ратова, с том разликом што су сада формиране фиксне линије раздвајања (фортификацијски утврђене) између три војске: Војска Републике Српске (ВРС, већински Срби), Армија БиХ (АБиХ, већински Муслимани, од 1993. Бошњаци) и Хрватско вијеће одбране (ХВО, већински Хрвати).

3.3 Елементи бихевиоралне географије Сарајева

Након ових експланаторних и картографских примјера, сада се можемо посветити уобличавању конкретних аспеката бихевиоралне географије. Први се односи на когнитивно мапирање, које подразумева низ психолошких трансформација (сукцесивне фазе рата и мира у Сарајеву), које је сваки појединац проживио (или је спознао кроз различите нарације), па их потом памти, присјећа се и декодира као информације о релативним локацијама и карактеристикама феномана из његовог свакодневног просторног окружења, те тако ствара „брак“ између просторне и еколошке спознаје. То је увод у еколошку спознају (планинско залеђе Сарајева, као слободна територија), која се односи на свијест, утиске, информације, слике и увјерења, која људи имају о окружењу и што не подразумева да само појединци и групе имају информације и слике о постојању ових средина и њихових саставних елемената, већ такође, да имају утиске о свом карактеру, функцији, динамици и структурној међусобној повезаности и да их прожимају значењем, значајем и митско-симболичким својствима. Другим рјечима,

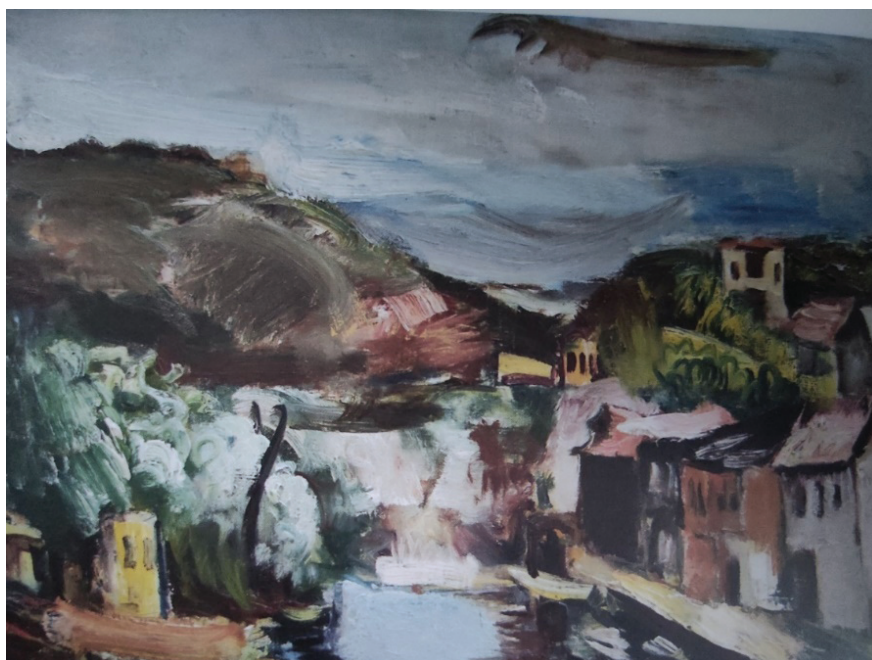
појединац просторно размишља и у условима личне угрожености тражи оптимално (безбједно) рјешење. Потврда тога се види кроз чињеницу, да је у сваком историјском периоду развоја Сарајева, постојала јасна просторна свијест његових грађана и то је сасвим нормално за свако мултиетничко друштво, као што су претходно наведени примјери Белфаста или Филаделфије.

Мапе ума указују на просторне преференције о тематским специфичностима и регионалним стереотипима Сарајева, али и његовој „перцептивној географији“, која подразумева вјеровање по ком је понашање његових становника, великим дијелом, функција перципираног свијета и да се протеже много даље од препознавања и мапирања преференција простора. То значи да сваки Сарајлија има слике животне средине, које се могу тачно (тј. квантитативно) идентификовати као слике омиљених пејзажа, те да постоји јака веза између слика животне средине и њиховог стварног понашања. Међутим, током посматраног периода су се, на неки начин, помијешала осјећања поједних припадника народа (Срба и Бошњака) о истим топонимима. Видјели смо да је Игман за Србе представљао оазу слободне територије током Првог и Другог свјетског рата, али тако није било за вријеме задњег грађанског рата (1992-95). Централни дио планине је био под контролом Армије БиХ (Бошњаци), који су преко њега и прокопаног тунела испод аеродрома (види карту 1) остварили везу Сарајева са осталим дијеловима под контролом Армије БиХ. Стога, ороним Игман производи подијељени осјећај просторне спознаје код становника Сарајева / Српског Сарајева (у зависности од етничке припадности), с тим да то Србе асоцира на давна времена, а Бошњаке на рецентна. Јасно је, с протоком времена превладава позитиван осјећај о Игману код Бошњака.

3.4 Хуманистички приступи у опису пејзажа Сарајева

Ако би настојали у ова бихевиорална разматрања унијети мало више хуманистичких приступа, незаобилазни би били умјетнички елементи (сликарство, проза, поезија), преко којих се пејзаж посматра као текст, који географ интерпретира. Разлог за то лежи у битној одредници хуманистичке географије, а која се односи на везу с умјетничким дјелима. Да је постојао јасан умјетнички став према друштвеним и међунационалним односима у Сарајеву, током његове савремене историје, прецизно су исказали бројни умјетници, а за нас су индикативне двије представе. Прва се односи на једног од највећих босанскохерцеговачких сликара, Јована Бијелића, који своје емоције о овом граду, интерпретира у ликовној форми

Фотографија 1: Јован Бијелић „Мотив из Сарајева“ (око 1930).



То се може, дијелом, препознати у умјетничким радовима који имају конкретно географско одређење, на којој је аутор колоритом и формама описао поменути трагичну историју овог града. Иако не постоји превелика сличност приказаног мотива са стварном топографијом града, она је веома сугестивна и свако је може исчитавати на свој начин. При томе, једну каскаду на ријеци у центру града (локалитет Бентбаша) умјетник је представио као водопад, вјероватно алудирајући на неопходност крупних и оштрих промјена у друштву (које никако не долазе). Тај

ауторов доживљај града појачавају падинске стране, тик изнад Миљацке, као потенцијални и пријетећи одрони (тамне боје), који могу угрозити мале и трошне куће. Ипак аутор је оптимиста и тај контакт падина с обалама ријеке маскира бијелим облацима (можда је то нада) у којима су изражене приземне турбуленције. То препознавање опасности за друштво (виртуелно или стварно), аутор наглашава кроз представљање неба, које је осликано на мрачан и сугестиван начин, а који употпуњује „летећа неман“. С обзиром на датум настанка ове слике, јасна је умјетникова асоцијација на дешавања у Првом свјетском рату.

Други аутор је Иво Андрић, једини српски нобеловац, који је написао кратку причу „Писмо из 1920“ (1946). Аустријанац (Макс Левенфелд) при одласку из Босне (1918) среће пријатеља (аутора) на жељезничкој станици Славонски Брод и док чекају своје возове (аутор за Босну, а Макс за Беч), почиње разговор:

Драги пријатељу, да пређем одмах на ствар. Босна је дивна земља, занимљива, нимало обична земља и по својој природи и по својим људима. И као што се под земљом у Босни налазе рудна блага, тако и босански човек крије несумњиво у себи многу моралну вредност која се код његових сународника у другим југословенским земљама ређе налази. Али видиш, има нешто што би људи из Босне, бар људи твоје врсте, морали да увиде, да не губе никад из вида: Босна је земља мржње и страха. Али да оставимо по страни страх који је само корелатив те мржње, њен природан одјек, и да говоримо о мржњи. Да, о мржњи. И ти се инстинктивно трзаш и буниш кад чујеш ту реч (то сам видео оне ноћи на станици), као што се сваки од вас опире да то чује, схвати и увиди. А ствар је баш у томе што би то требало уочити, утврдити, анализирати. И несрећа је у томе што то нико неће и не уме да учини. Јер, фатална карактеристика те мржње и јесте у томе што босански човек није свестан мржње која живи у њему, што зазира од њеног анализирања, и мрзи свакога ко покуша да то учини. Па ипак, чињеница је: да у Босни и Херцеговини има више људи који су спремни да у наступима несвесне мржње, разним поводима и под разним изговорима, убијају или буду убијени, него у другим по људству и пространству много већим словенским и несловенским земљама... (Андрић, 1946).

Специфичан је однос географа према литерарним изворима, јер се често поставља питање о вези између књижевности и географије. Према Tuan (1977: 194), у географској литератури се обично помињу три одговора: „географско писање треба да има већи књижевни квалитет, књижевност је изворни материјал за географе, и књижевност пружа перспективу о томе како људи доживљавају свој свијет“. За разлику од социологије, академска географија је еволуирала одвојено од умјетничких импулса и покрета, јер су географски коријени у хуманистичким наукама плитки (од 1970-их). Далеко и вишеструко су снажнији позитивистички утицаји (трају и данас), а представљају наслијеђе Канта, по коме географи проучавају природне процесе и „спољашњи“ аспект људских феномена (људски свијет кућа, поља и обичаја и карактеристике становништва које су одговорне физичким и биолошким законима). Из географије су искључени „унутрашњи“ аспекти, који људе чине суштински људима (намјера и воља, идеје и симболи). У поређењу са антропологијом и социологијом, на географију су мање утицале филозофије просветитељства, а више владе и трговачки импулс, јер су то институције које имају маргинални, односно декоративни интерес за књижевност, из чега проистиче и декоративни однос географије према умјетности.

4. ЗАКЉУЧАК

Бихевиорална географија отвара један нови прозор у интерпретацији друштвено географских процеса и интеракцији човјека и природне средине. На тај начин она указује и на одређене правилности у понашању људи, а што води јасном дефинисању просторне и еколошке свијести појединца. То је показано и на примјеру Сарајева током његове турбулентне историје у претходном вијеку, а што је обogaћено примјеном хуманистичког приступа (лично искуство, тј. субјективни осјећај). Додавањем умјетничких садржаја овим чисто географским истраживањима, обogaћују се и наше представе о конкретном географском простору, јер нас умјетност чини продуктивнијим и осјетљивијим, док читање књижевних дјела побољшава нашу лексiku и стил писања. Због тога, у овом тексту поменута умјетничка дјела треба да „стишају“ наше емоције и да нас учине свјесним „наших“, али и „туђих“ истина о Сарајеву. При томе, није циљ овог рада потврђивање „наше“ нити оповргавање „туђих“ истина, јер хуманистички приступи остављају довољно простора за личну (феноменолошку) интерпретацију доживљеног свијета. Циљ је препознавање елемената просторне и еколошке свијести поједица, који у околностима угрожене личне и друштвене безбједности поступа увијек на исти начин и испољава јасно когнитивно мапирање конкретног простора. Становници Сарајева су то током хх вијека вишеструко потврдили.

ЛИТЕРАТУРА

- Andrić, I. (1946). Pismo iz 1920. Zadužbina Ive Andrića. www.ivoandric.org.rs
- Argent, N. (2017). Behavioral geography. In D. Richardson (Eds.), *The International Encyclopedia of Geography* (320-30). Chichester, UK: John Wiley & Sons, Ltd.
- Gold, J. R. (1980). *An Introduction to Behavioural Geography*. Oxford: Oxford University Press .
- Gold, J. R. (2009). Behavioural Geography. In R. Kitchin and N. Thrift (Eds.), *International Encyclopedia of Human Geography* (282-93). Oxford, UK: Elsevier.
- Golledge, R. G. and Timmermans, H. (1988). *Behavioural Modelling in Geography and Planning*. London, UK: Croom Helm.
- Kimble, G.A. (2001). Behaviorism. In N. J. Smelser et al. (Eds.), *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* (1128-1131). Amsterdam, NL: Elsevier.
- Johnston, R. J. (1997). *Geography and Geographers: Anglo American Human Geography Since 1945*. London, UK: Arnold.
- Mutabdzija, G. (2016). *Bosna i Hercegovina: Regionalna geografija*. Istočno Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Republike Srpske.
- Mutabdzija, G. (2022). *Geofilosofy of the Modern II (Practice)*. Columbia, US: Amazon KDP.
- Parot, F. (2001). History of behaviorism. In N. J. Smelser et al. (Eds.), *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* (1131-1137). Amsterdam, NL: Elsevier.
- Tuan, Y. F. (1977). *Space and Place: The Perspective of Experience*. Minneapolis, US: University of Minnesota Press.
- Walmsley, D. J. & Lewis, G. (1993). People and environment: behavioural approaches in human geography. London, UK: Longman.
- Wolpert, J. (1964). The decision process in spatial context. *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 54, pp. 337-58.

BEHAVIORALISM AS A FORM OF MODERN GEOGRAPHIC THINKING: THE EXAMPLE OF SARAJEVO

Goran Mutabdzija⁶

Abstract: The contemporary history of Bosnia and Herzegovina was very difficult and burdened by successive phases of conflict and the peaceful coexistence of the main ethnic groups. There was a certain regularity in all of this, which can be interpreted in the light of behavioral geography. This implies the clarification of the key toponyms of Sarajevo and their meaning in the minds of its citizens and ethnic groups (emotions, actions, and spatial behavior). To achieve this, it is necessary to make a historical-geographic cross-section through the 20th century and describe the demographic development of the city of Sarajevo. It will only represent a starting point for shaping concrete aspects of behavioral geography. The first one refers to cognitive mapping, which implies a series of psychological transformations (successive phases of war and peace in Sarajevo), which each individual experienced (or came to know through different narratives), and then stored, recalled, and decoded as information about relative locations. and the characteristics of phenomena from his everyday spatial environment, which created a link between spatial and ecological cognition. It is an introduction to ecological cognition, which refers to the awareness, impressions, information, images, and beliefs that people have about the environment. It does not imply that only individuals and groups have information and images about the existence of these environments and their constituent elements, but also, to have impressions of their character, function, dynamics and structural interconnection and to imbue them with meaning, significance and mythical-symbolic properties. The individual thinks spatially and in conditions of personal danger looks for an optimal (safe) solution. We will look for confirmation of these indications in the interpretation of contemporary works of art (Bijelić's art representation of Sarajevo and Andrić's essays), because this brings us closer to humanistic approaches, through which the landscape is viewed as a text, and which the geographer interprets.

Keywords: geographic thinking, philosophy of geography, behaviorism, behavioralism, cognitive mapping, spatial behavior

⁶ University of East Sarajevo - Faculty of Philosophy, Alekse Šantića 1, Pale, Bosnia and Herzegovina, goran.mutabdzija@ffuis.edu.ba, ORCID: 0000-0001-6053-0896